

סדר חדש במטבעות אלכסנדר ינאי

אאת מ. נר קים

סדר מטבעותיו של אלכסנדר ינאי, כפי שהוא ערוך בידי היל (Hill) (1) ומה גם בידי-קודמיו, כגון מדן (Madden) (2), המחלק אותן בין אלכסנדר ינאי ואלכסנדרה ומונה חוץ מזה מספר מהן בתוך שורה של "מטבעות בלתי ידועות שנטבעו בין הזמן שלאחר מות אלכסנדר ינאי—78 לפני הספירה—ועלות אנטיגנוס מתיהו לשלטון—40 לפה"ס" וכן גם אחרים — אינו משיע רצון. החלוקה הטובה ביותר מבין החלוקות השונות נמצאת אצל קודוני (3), אף טיכסן (4), שאינו מכיר רבות מהמטבעות, מחלק אותן אחרת מחלוקת היל, חלוקה שלא נתקבלה בחוגי הנומיסטים (5).

עיקר הקושי בחלוקת מטבעות אלכסנדר ינאי לפי סדר ידוע מהוות המטבעות השונות שטבע, וביניהן שורה אחת שנטבעה מחדש על גבי מטבעות טבעות מקודם. היל לא התחשב בקביעת הסדר, לפי התוארים (Titulatur) המצויים במטבעות, איזה תואר קדם לחברו, "המלך" או "הכהן הגדול". כמו כן לא התחשב בטביעה הדו-לשונית, אימתי היה זמנה והמסיבות שגרמו לה. ולכן הוא קובע יחד עם קנדי (Kennedy) (6) עריכה כזו:

A: עגן: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ — פרח: יהונתן המלך.

B: עגן-דקל. פרח: יהונתן המלך.

G. F. Hill, Catalogue of the Greek Coins of Palestine—A Catalogue (1) of the Greek Coins in the British Museum, London, 1914, p. XCV, 198ff. Pl. XXI, 11 ff.

F. W. Madden, Coins of the Jews, London 1881, p. 85ff. (2)

C. Cavedoni, Biblische Numismatik... Hannover 1856, II, p. 19ff. (3)

G. O. Tychsen, De peregrina Numorum Hasmonaeorum origine. (4)

Rostock, 1794, p. 21. Pl. I, II, III.

(5) כך כותב לי פרופ. ב. פיק במכתבו מיום 30.12.1930: Die Reihenfolge dieser Münzen im Cat. d. BM. ist aber nicht richtig; die hellenistischen gehören nicht in den Anfang seiner Regenz, sondern in die Mitte.

A.R.S. Kennedy, Money, in Hastings Bible Dict. III. (1920), p. 417-432. (6)

C: טביעה מחדש, D על גבי A.

D: זר – קרני-שפע. בתוך הזר: ינתן הכהן הגדל וחבר יהדים.

E: כמו D בתוך הזר: יהונתן הכהן הגדול וחבר היהודים.

F: עגן: ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ גלגל: יהונתן המלך.

[Fa]: „חקוי ברבריי“, כמו F רק בשנוי-צורה, גודל וכתב עברי בלתי ברור. קביעה זו, אין היל מנסה כלל לברר לנו את יסודותיה ואסמכתותיה, כפי שהוא רגיל לעשות כך ביחס למטבעות האחרות. נסיון לקבוע סדר אחר נעשה על-ידי למברט⁽⁷⁾, אשר רשם מציאה אחת שנמצאה בעת החפירות בהר העפל בירושלים⁽⁸⁾. ברם, נסיון זה נראה שוב בלתי-מוצלח. על סמך מציאה זו שהכילה 319 טופסים, רובם (303) מטפוס אחד: עגן וכוכב (ע"פ היל: עגן וגלגל, טפוס F), ונמצאה ביחד עם 4 מטבעות של יהוחנן הורקנוס (4 מטבעות נוספות מסופקות). מוכיח למברט שמציאה זו נגנזה בראשית ימי מלכותו של אלכסנדר ינאי, בשעה שמטבעות יהוחנן הורקנוס כבר אפסו מהשוק, בערך בשנת 95 לפני הספירה. לפי זה, המטבע עגן-כוכב הנה הקדומה ביותר במטבעותיו של אלכסנדר ינאי, והואיל ונמצאו גם עשר מטבעות מאלו שהיל חושבן לברבריות (סמנתין: „[Fa]“), מראה למברט, שאלו הן מטבעותיו של אלכסנדר ינאי והגן מחצית הדנומינציה של הקודמות (היל F).

הסדר שקבע למברט למטבעות אלכסנדר ינאי הוא זה:

1: היל F—[Fa] : 4: היל C (למברט: 5 על גבי 2)

2: A " : 5: D "

3: B " : 6: E "

בזמן אחד.

אבל לצערנו, אין גם סדר זה עומד בפני הבקרת. כי כמעט שלא הכניס שום שנוי בסדרו של היל, אשר לא שם, כנראה, לב לעובדא, שאלכסנדר ינאי לא יכול מיד בעלותו לשלטון לקרוא לעצמו מלך. דבר זה אירע בודאי בתקופה יותר מאוחרת, לפחות באמצע ימי מלכותו, כאשר החל במלחמתו נגד הפרושים. את התאר „כהן גדול“ קבל בראשית ימי מלכותו ושרת בתור כזה, כפי שנראה להלן. אל תאר זה חזר בסוף ימיו כאשר השלים עם העם. רק בזמן המרידות, שנמשכו למעלה משש שנים, ולאחר שכבש ערים רבות מסביבו קרא לעצמו בשם מלך. יהונתן ראה עצמו כמי שעליו למלא תפקיד של בונה ממלכה יהודית ברוח כל המלכים או השליטים בארצות שמסביב לו, בה בשעה

C. Lambert, A Hoard of Jewish Bronze Coins from Ophel, PEF, Q.S. 7

1927, p. 184ff.

PEF, Annual 1929, p. 103 (8)

שהפרושים רצו לראות בו כהן גדול בלבד. הסצינה הפלסטית המסופרת בתלמוד (9) והמיוחסת לאלכסנדר ינאי, מוכיחה שאלכסנדר ינאי שמש פעם ככהן (עד 95 לפני הספירה בערך). בעת חגיגת נסוך-המים בשמחת בית-השואבה בבית המקדש שפך הכהן "הצדוקי" את המים לא על המזבח, כדין, אלא על רגליו. העם סקל את הכהן הגדול באתרוגים ופסלו מכהונתו. בלי ספק הוכרח אז לותר על כהונתו, כלומר לא לשרת יותר, והוא נעשה למלך חילוני. – בתלמוד הוא נקרא כמעט תמיד: "ינאי המלך" השולט לא בלבד על יהודה אלא גם על ערי-היונים כעזה, גדר, חמת, עכו, זאר, רפיח, אנתידון ועוד, וכדי להרעים את העם ולציין באותו זמן גם את כבושיו בערים יוניות קרא לעצמו מלך וטבע מטבעות דו-לשוניות.

רק בסוף ימיו, לאחר הכנעת המרד (88-94 לפני הס'), או יותר נכון לאחר גירוש דמטריוס, בשעה שרבים מן הפרושים (כנראה רק מן ההמון, כי המנהיגים ברחו על נפשם) שבו אל דגלו של אלכסנדר ינאי, ולאחר שהוא כבש את הערים דיון ופחל שבעבר הירדן (83-80 לפני הס'), התיחס העם בכבוד אל מלכו, והמלך שנה את יחסו גם הוא (10). אז חזר המלך לטבוע את מטבעותיו מחדש ובהן התואר "הכהן הגדול". ולא עוד אלא שגם מטבעות בעלות כתבות דו-לשוניות עם התואר "מלך" ΒΑΣΙΛΕΩΣ (שהוכנו מאחר שהקודמות אפסו) לא הוצאו לשוק בטרם שנטבעו מחדש ונטבעה עליהן הכתובת: "ינתן (במקום יהונתן) הכהן הגדל וחבר היהדים". סימן להטבת יחס זה שמשה כבר מטבע בעלת דו-לשונית קטנה מזו, נושאת הכתבת הדו-לשונית ואשר בה טבעו רק בעברית את הכתובת: "יהונתן המלך", ליד לולב – סמל הודיה והלל על הנצחונות אשר נחל המלך.

אם הכתובת "ינתן" במקום "יהונתן" נעשתה מתוך הכונה שלא להגות או לכתוב את תחלת השם באותיותיו בצורת "יהו" כשם הויה, כדעת מרמורשטיין, קשה להחליט (11). אבל דבר זה יתכן גם הוא. קשר-מה לענין זה אפשר למצוא אולי בכך, שבתלמוד הקפידו על כל צורה של חלול-השם בכתיבת ספר התורה (12). עובדה היא שהשם "ינתן" בצורה מקוצרת מ"יהונתן" מופיע במטבעות הטבעות מחדש על גבי מטבעות בילינגויות. אבל באפיגרפיה בת אותה תקופה שעל

(9) בבלי, סוכה מ"ח עמוד ב'.

E. Schürer, GJV, I⁴, p. 282 (10)

A. Marmorstein, The Coins of Alex. Jannaeus, PEF, Q.S. 1928, p. 48ff. (11)

(12) בבלי, ערכין ו' עמוד א'. לפי זה חותכים את השם מכל מקום ואפילו ממתכת,

וגוונים אותו. והשוה גם הרמב"ם משנה-תורה, הלכות יסודי התורה פרק ששי, ו'.

גבי גלוסקמאות עתיקות מופיע – לפעמים בגלוסקמא אחת – שם מלא ליד שם מקוצר: „הועזר“ ליד „יועזר“, „הוחנן“ ליד „יוחנן“, מה שמוכיח כי מרמורשטיין⁽¹³⁾ אינו צודק בקבעו את הדבר כבטוח. בנוגע לכתיבת השם בצורה מקוטעת או מחולקת לשנים אנו מוצאים רמזים אחדים בתלמוד על איסור כתיבת השם בצורה מקוטעת בס"ת (ירושלמי מגילה פ"א הלי"א) „כתב יוד ה"א מארבע אותיות... אינו נמחק“, „כל שכיוצא בו שם מתקיים במקום אחד אינו נמחק“. שמות המכילים אחד משמות אלהים אסור לחלק בכתיבת התורה (כגון עמי אל, צורי אל). יתכן שהדבר נחשב בשעתו לחלול הקדש. אם במטבעות יוחנן אנו מוצאים בשורה אחת „הו“, הנה כתבו בשורה אחרת את השם במלואו או „יהוה“, ככה גם „יהוד“ של „הודה. במס' סופרים (בבלי, פ"ה הל"ב) אנו מוצאים גם פסקא מעין זו: „הכותב יהודה ולא נתן בו ד' יתלנו מלמעלה“. בזמן מאוחר כתבו את השם יהודה בא' בסוף כדי שלא להביא לידי טעות, ויש כאלה שכתבו יאודא.

הראיה שמביא למברט לקביעתו על-ידי מציאת 4 או אפילו 8 ממתבעותיו של יוחנן הורקנוס בחפירת העפל, אין בה כדי להוכיח לנו שמטבעות עגן כוכב נטבעו הראשונות בשעה שאפסו כבר מטבעות יוחנן. מתוך מקרים דומים אנו יודעים, שמטבעות התהלכו אז במשך דורות, וכאן היה רק הבדל קטן בן שנים אחדות. ואדרבה מיעוטן של מטבעות יוחנן מוכיח שאלה, אשר נשאר מהן הרבה לזמן שלטון אלכסנדר והתהלכו יחד עם מטבעות אלכסנדר, כבר אפסו כמעט כולן ונמצאו רק במספר מצומצם מאד. חשיבות המציאה דלעיל היא ההוכחה, שהמטבעות הזעירות בעלות כתובת עברית משובשת (הקרויות בדברי היל ברבריות) הנן בנות זמן אחד עם האחרות מטפוס זה (היל: F), שבהן הכתובת טובה ביותר⁽¹⁴⁾.

בחלוקת מטבעות זו צריך להתחשב גם בדבר אחר, בנמוק נומיסמטי אשר יעזור לנמוקים ההיסטוריים. בהגיע אלכסנדר לשלטון היה קים טפוס אחד ומקובל של מטבעות, שהטביעו אביו יוחנן וגם אחיו יהודה אריסטובול, בטפוס זה: ו ר ס: זר ובתוכו הכתובת: יוחנן (או יהודה) הכהן הגדול וחבר (או ראש החבר) היהודים.

ו ר ס: קרני-שפע כפולות וקשורות אהדדי.
ובטפוס זה השתמש בודאי גם אלכסנדר ינאי בעלותו למלכות. בראשונה טבע את המטבעות בעלות הכתובת: יהונתן הכהן הגדול וכו' בתוך זר. יש

(13) שם.

(14) קשה ביותר הקריאה „יתן“ בין קרני הכוכב, כפי שמתאר למברט (הערה 7). יתכן

לקחת בחשבון, שלא בנקל משנים במזרח – ובכלל – טפוס המטבע המקובל. אנו יודעים כמה מאות בשנים התהלכו מטבעות אתונה (Athen) בעלות הלילית ולכמה חקויים (וזיופים) זכו. מטבעות אלכסנדר הגדול עם שמו ותמונתו נטבעו עוד כמאתים שנה אחרי מותו. אף אלכסנדר ינאי לא טבע מיד בעלותו טפוסים כה רבים ושונים כאשר טבע אחר כך. יש לקבוע, איפוא, את המטבעות בעלות הכתובת „יהונתן הכהן הגדול“ וכו' בתוך הזר כראשונות לסדר. בזמן המרד ומקצת לפניו נטבעו מטבעות בעלות כתובות בילינגויות, והן עגן-כוכב (היל : F), שמהן לא נמצאו טבועות מחדש. לאחר המרד בעת ההשלמה, מטבעות בעלות הכתובת הבילינגויות עגן בתוך מעגל, פרוח-הרמון וכן מטבע בעלת כתובת עברית „יהונתן המלך“, ואחר זו המטבע עם הכתובת „ינתן הכהן הגדול“, וכן טביעה חדשה בת אותה כתובת על גבי הבילינגויות עם עגן ופרח הרמון.

אני מציע, איפוא, חלוקה זו :

A. זר : יהונתן הכהן הגדול וחבר היהודים – קרני שפע (היל : E)

B. עגן : ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ – כוכב : יהונתן המלך (היל : E)

C. " " " " " כתב משובש (היל : Fa)

D. " " " – פרוח הרמון : יהונתן המלך (היל : A)

E. כף תמר : יהונתן המלך – פרוח הרמון – (היל : B)

F. זר : ינתן /הכהן הגדול/ וחברה /יהד – קרני-שפע (היל : D)

G. הטבעה מחדשת של F על גבי D (היל : D.C ע"ג A)

אגב, הייתי רוצה להעיר על כמה מהסמלים העיקריים במטבעותיו של אלכסנדר ינאי.

ה כוכב. סמל זה, הגדור בתוך מעגל עבה, כפי שהוא מופיע גם במטבעות אחרות של אלכסנדר ינאי, נחשב על-ידי נומיסמטים שונים לגלגל. כך חושב די-סולסי (15) וכך חושב היל ע"פ מקדונלד (16). אבל לדעתי אין כל ספק שזהו כוכב. אותו סמל, בלי המעגל העבה מסביבו, מופיע אחר כך במטבע C. (היל : Fa). יתכן, כי בזמנו של אלכסנדר ינאי הופיע בשמים כוכב – שביט איזה שהוא. כשם שכוךב דומה לזה מופיע בדינררים של יוליוס קיסר (17) בשעת הופעת כוכב-שביט, או כשם שהכוךב מופיע במטבעות מ-Itanos שבכרית (18). אבל יתכן גם דבר

De Saulcy, Rech. s. l. Num. Jud., p.89 (15)

G. Macdonald, Catalogue of the Greek Coins in the Hunterian (16

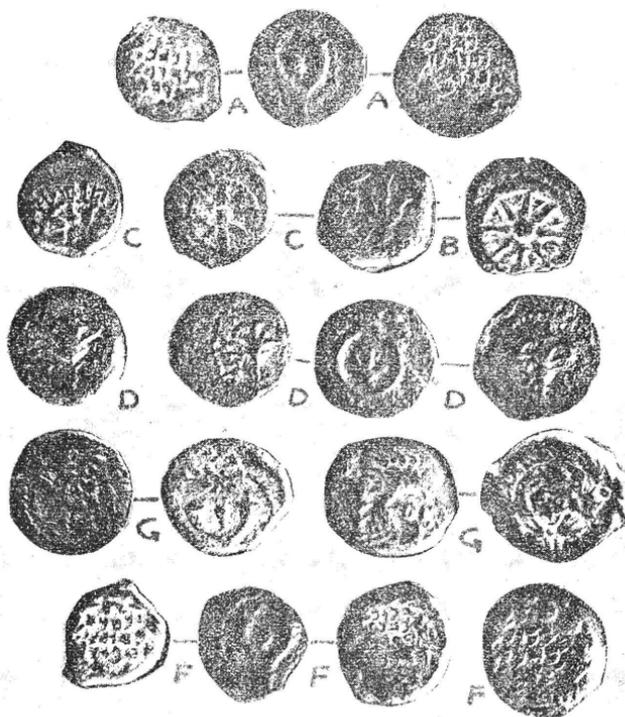
Collection, Glasgow, III (1905), p. 287.

BMC. H. Mattingly, Roman coins V. I, p.59. Nos 323... Pl. 6,⁸,⁷,⁸; (17

D. L. Walter, Memorials of the Great Comets, New-York 1893, p.5.

BMC, Crete, p. 19. (18

אחר, שאלכסנדר ינאי, אשר הונך ברוח הלניסטית, רצה לסמל בזה את נצחונו לאורך כל החוף, והפטרוניגים של נצחון כזה הנם לרוב הדיוסקורי, אשר הכוכב מופיע תמיד כאטריבוט שלהם בעזרה הימית⁽¹⁹⁾. בעובדה, שפולחן הדיוסקורי היה קים בארץ-ישראל, אין כמעט כל ספק, לאחר שנתגלה עתה בסבסטי שריד של שני הורליפים באבן עם תיאור שני הפילאי (Pilei) של הדיוסקורי עם כוכבים בקציהם, ששמשו, כנראה, קשוט להיכל הדיוסקורי⁽²⁰⁾.

ה פ ר ח י ם . הנם פרחי-הרמון. הרמון הוא אחד הפירות הפופולריים ביותר בארץ ישראל, ובתור כאלה הם שייכים לפירות שבהם נשתבחה ארץ ישראל.

v. Schrötter, Wörterbuch d. Münzkunde (1930), p.144 s.v. Dioskuri; (19

Roscher. s. v.

: וכן M. Narkiss, A Dioscuri Cult in Sebustya, Q.S. 1932, p. 210 (20

PEF, Q.S. 1932, p. 23. Pl. VII, 10

כארץ שבעת המינים²¹). בכל העיטורים מימי הבית השני מופיעים הרמונים בין שאר הקשוחים כסמל לפיריון הארץ²²).
ה ע ג נ . הנהו בודאי סמל לנצחונותיו של אלכסנדר ינאי ולכבוש ערי-החוף.

(21) דברים ח' ה.

(22) מ. גרקיס, על הסמלים שבמטבעות העברים בתוך: ירושלים, קובץ החברה העברית לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה. ירושלים תרפ"ה, ע' קצ"ט והלאה.

קבר ר' תנחום דמן פרוד

מאת י. בן-צבי

אין קשי מיוחד בזיהויו של הכפר הערבי פראדיה (הנכתב לפעמים בצד"י ערבית דגושה: פראציה) עם הכפר היהודי פרוד, הידוע לנו בשם זה מן התלמוד מדורו של רבי יוחנן. ואלה הם דברי התלמוד: דהא רבי יוחנן איקלע לפרוד, אמר: כלום יש משנת בר קפרא? תנא ליה ר' תנחום דמן פרוד: המפקיד יינו אצל עכו"ם וגו' (ע"ז ל"א, ע"א).

פראדיה היא בזמננו כפר ערבי קטן המיושב ע"י מוסלמים במספר 465 נפשות (101 בית), אולם בשנות השמונים מנה רק 150 נפש. הכפר בנוי אבנים בראש גבעה המתנוססת מערבה לג'בל חזור, שיש לאחדו עם הצור שבמקרא, בתחומי נפתלי, ואין לערבבו עם הצור הצפונית (וקץ). חורשות זיתים, תאנים חרובים ואלונים מקיפים את הכפר, ביחוד מצד צפונית מערבית, ומעין מים נובע מן ההר מצד צפון, אשר מימיו משקים את גנות הכפר ולא ייבשו גם בימי הקיץ. בשבועות האחרונים נתפרסם כפר פרוד בתחנת הנסיון החדשה אשר נוסדה כאן ע"י הממשלה בעזרת תרומתו הפרטית של הנציב העליון. תחנת נסיון זו הולכת ונבנית על יד כביש עכו-צפת, המוביל מרמת נפתלי לפרוד. באמצע השביל שבין דרך המלך (כביש צפת) ובין הכפר נמצאת חרבת ולי עתיקה, הידועה בשם „שיך מנצור“. הולי קדוש למוסלמים תושבי הכפר, אליו הם באים להשתטח ולשלם נדריהם, אליו מביאים פקדונותיהם, כגון עצים שהם צוברים לשמוש, ובטוחים הם בהחלט ששום גנב לא יעזו לנגוע בהם מפחד עונשו של הקדוש, שוכן הולי החרב. — אולם אם עכשיו אין זה אלא „מקומו“ של מנצור הקדוש, הרי לא נשכחה עדיין המסורת, שמנצור זה